

Танатологія – це особливі роздуми про життя і смерть, що слугують життю і є спомином про тих, які відійшли від нас.

Люїс-Вінсент Томас

Від редакторів

Що таке смерть? Що відбувається з нами після смерті? Ці питання цікавили людство упродовж усієї історії. Починаючи з доби середнього палеоліту, ще до появи кроманьйонців, людина намагалася знайти своє місце у системі загальної світобудови. Інтерес наших пращурів відображено у стародавньому мистецтві, первісних міфологіях і літературних джерелах світових релігій. І сьогодні питання, пов'язані з проблематикою смерті, є одними з найпоширеніших у європейських гуманітарних дослідженнях.

Спроба осмислення сутності смерті у світовій науці має назву «танатологія» (від давньогрецьк. *θάνατος* – смерть і *λόγος* – знання). Відповідно до античних уявлень, Танатос – темний деструктивний бог, а Логос – закон розуму, який робить

світ упорядкованим і гармонійним, тому «танатологію» часто розглядають як приручення Танатоса засобами Логосу. Іншими словами, у семантиці терміна лежить ідея приборкання смерті через її пізнання. Тому осмислення та наукове дослідження проблем, пов'язаних зі смертю, – це не тільки обов'язковий компонент, а й необхідний результат будь-якої танатологічної студії.

До наукового обігу цей термін увів лікар Соломон Аншель у відомій свого часу праці «*Thanatologia sive mortis naturam, causas, genera ac species et diagnosis disquisitiones*» (1795 р.). У Франції в 1832 р. у словниках «*Dictionnaire general de la Langue francaise*» і «*Vocabulaire universel des sciences, des arts et metiers*» з'явилися визначення танатології як «теорії смерті».

Становлення танатології як науки розпочалося у другій половині XIX ст. і було пов'язане з активним розвитком природничих (медицина, фізика, хімія) і гуманітарних (історія, археологія, етнологія, психологія, антропологія) наук. Теологічні концепції вже не були здатні пояснити смерть як феномен природного походження. Саме у цей час внаслідок секуляризаційних процесів відбувається демістифікація смерті: оскільки вона має природний характер і верифіковані причини і сутність, то стає об'єктом наукового пізнання. Наукові знання про смерть відтоді на ціле століття монополізувала медицина, проте в наш час танатологія суттєво розширила сферу своїх досліджень і стала мультидисциплінарною наукою.

Сьогоднішня зацікавленість темою смерті багато в чому пов'язана з тим, що ця проблематика довгий час була табуованою, а дослідження штучно обмежувалися рамками емпіричних досліджень судової експертизи, патологоанатомії та реаніматології.

Від 1970-х років у світі триває потужне та багатовимірне висвітлення цієї теми у міждисциплінарних дослідженнях найрізноманітніших напрямів. І українське суспільство не стало винятком: тему смерті постійно порушують у популярній та науковій літературі, провадять наукові пошуки, організовують конференції, семінари та

круглі столи. Широкий спектр векторів досліджень зумовив поділ танатології на вузькі спеціалізовані студії, присвячені проблематиці смерті в історії, релігії, археології, юриспруденції, медицині, архітектурі, літературі тощо. Зважаючи на філософські, релігійні та методичні відмінності в концепціях і визначеннях смерті у різних культурах, країнах та історичних періодах, обговорення предмета та об'єкта таких досліджень є складним, дискусійним і багатовимірним.

У цьому номері журналу «МІКС» зібрано матеріали міжнародної наукової конференції «Танатологія: смерть та навколо смерті в європейській культурі», яку уже другий рік поспіль організовують Департамент охорони культурної спадщини Київської міської державної адміністрації, Інститут археології Національної академії наук України, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, електронне видання «Місто: історія, культура, суспільство» й Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2020 року захід відбувся в онлайн-форматі через пандемію COVID-19. Також у цьому числі журналу опубліковано частину матеріалів конференції 2019 року, після рецензування та доопрацювання, та інші тексти.

Випуск складається з кількох блоків. На початку подано інтерв'ю зі вченими Всево-

лодом Івакіним та Денисом Королем: для їхніх наукових зацікавлень проблеми танатології стали визначальними. Трохи ширшим є перелік тем, охоплених у розмові з Федором Андрощуком, директором Національного музею історії України.

Розділ досліджень відкриває історіографічна стаття, єдина в своєму блоці, про стан досліджень ювелірного вбрання культури Смоленсько-Полоцьких довгих курганів (білоруською мовою).

Наступний блок статей має назву «Контексти», адже у них у той чи той спосіб аналізуються контексти поховань: незвичні речі, знайдені біля тіла (наприклад, пташині яйця), нестандартні поховальні конструкції (приміром, зроблені з давньоруського будівельного матеріалу), обставини появи тих чи тих некрополів (зокрема, на Копиревому кінці у Києві та на Південному городищі Возвягеля). У цій частині досліджено також рівень розвитку суспільств відповідно до форми поховання на матеріалах доби раннього залізного віку. Трохи окремо, передусім хронологічно, стоїть текст, присвячений історії життя та смерті гадяцького полковника Михайла Бороховича.

Доволі різноманітним є розділ «Уявлення та репрезентації»: тексти стосуються проблем репрезентації смерті (наприклад, відображення поховального процесу на

гравюрах), поховальних обрядів, традицій та уявлень про те, як треба ховати (приміром, найсильніших світу цього), пам'ятати, поминати, віддавати шану (зокрема колегам-музейникам), де і як (не)мають розташовуватись цвинтарі у міському просторі. Не обійшлося й без міфів – цього разу про козацькі некрополі Черкащини.

* * *

Маємо надію, що конференція з проблем танатології відбудеться і 2021 року, а також побачить світ спеціальне тематичне число «МІКС». Проблеми танатології ми плануємо розглядати, з одного боку, комплексно, а з іншого – спеціалізовано, за трьома основними напрямками дослідницьких студій:

- проблеми дослідження археології смерті в давніх суспільствах;
- історичні та джерелознавчі аспекти вивчення смерті в європейському суспільстві;
- питання симбіотики стародавніх некрополів і сучасного українського міста, яке постійно розвивається.

Ці напрями на сьогодні видаються актуальними, зважаючи на неналежну охорону й загрозливий стан пам'яток культурної спадщини в Україні, зокрема постійне знищення як давніх некрополів різноманітних культурно-хронологічних спільнот, так і цвинтарів, місць масових захоронень та окремих могил, що належать до новітніх часів. Наша основ-

на мета – привернути увагу українського суспільства до проблем збереження об’єктів танатології, які є частиною національної пам’яті нашої країни. Загальновідомо, що ступінь цивілізованості будь-якого суспільства характеризується ставленням до свого минулого. Кладовища різних часів, елементи поховальної обрядовості, документи, які висвітлюють їх, – також частина цього минулого. Захист історичної пам’яті є першочерговим завданням для будь-якого цивілізованого суспільства, тож тепер слово за українцями.

* * *

Редакція часопису висловлює подяку всім, хто брав участь у підготовці випуску. Авторам – за співпрацю та цікаві дослідження. Рецензентам – за фахові зауваження та неабияку витримку. Дякуємо за підтримку видання Інституту історії України та Інституту археології Національної академії наук України, історичному факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Всеволод Івакін, Тетяна Водотика